

Výzkum politického pole ve Spolkové republice Německo: přijetí a stav výzkumu*

KLAUS SCHUBERT, FLORIAN BLANK**

Abstract: Research of Political Field in Germany: Reception and Current Situation

In the 1990s, the research of political field was ultimately established as part of German political science. The article describes the development of the research of political field in both the international and the German contexts and overviews the current state of this research in Germany. First, the article introduces important researchers and research institutions. Further, the article discusses the relationship between basic and applied research and between research and politics. The list of sources at the end of the article contains not only available literature, but also Internet links of important researchers and institutions.

Keywords: research of political field, policy analysis, development of the analysis of political field, political science in Germany.

1. Úvod

Může to dnes působit zvláštním dojmem, že se schválně referuje o přijetí a stavu výzkumu politického pole v Německu. Mezitím se stalo normální posunovat do ohniska vědecké práce nejen politické instituce a aktéry, ale také politické programy, tedy zákony, finanční převody, služby, jednoduše všechno, co produkuje jako svůj výsledek politický systém.

Výzkum politického pole musel skutečně nejprve projít dlouhým procesem zcela kontroverzní diskuse, než se mohl etablovat jako „řádná“ dílčí oblast politologie. Výchozím bodem tohoto vývoje byla v padesátých a šedesátých letech otázka amerických vědců, zda vůbec může politika, jednání demokraticky legitimovaných politiků a administrativy, dosáhnout vůči ekonomice a společenským strukturám měřitelných výsledků. Německá politologie zaujala na začátku této debaty spíše kritickou pozorovací pozici a teprve později se podílela vlastními

* Tato stat' byla zpracována v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407).

** Autoři působí v Institut für Politikwissenschaft, WWU Münster. Poštovní adresa: Institut für Politikwissenschaft, Schlossplatz 7, 481 49 Münster; e-mail: klaus.schubert@uni-muenster.de.

příspěvky. Průběh této debaty je dále popsán přesněji – na tomto místě se má poukázat pouze na jeden detail: Při důkladném posouzení role německé politologie v diskusi o smyslu a účelu samostatného odvětví výzkumu politického pole překvapuje silná orientace na americkou politologii a zpočátku spíše pasivní sledování dění na druhé straně Atlantiku. Překvapuje proto, že v evropském chápání politiky byla veřejná politika dlouhou dobu spojována také s otázkou „dobré politiky“, otázkou, které se ujala „věda o politice“ (viz Beyme 2003). Tímto odkazem na evropské politické a ještě více politologické tradice nemá být význam americké „*policy analysis*“, která má své ideově historické pozadí ve filozofii pragmatismu, nikterak zmenšován. Naopak: Je teprve podnětem pro práci s těmito zapomenutými a opomíjenými předchůdci. Jestli však může tato práce co do obsahu vést k novým podnětům, se teprve musí ukázat, rovněž tak to, zda taková zpětná rozvaha není současně krokem zpět a v neposlední řadě nevede k umělým hranicím ve vědeckém diskursu, charakterizovaném jinak mezinárodní výměnou.

2. Postup

O co se může krátký nástin výzkumu politického pole v Německu opřít? V první řadě o osobní zkušenosti s předmětem zkoumání. To je zaviněno také skutečností, že výzkum politického pole je mladým odvětvím politologie, jejíž historie až do dnešní doby stále čeká na vlastní vědecké zpracování a snad ani ještě dost látky pro zpracování nenabízí. Tak tedy osobní zkušenost – spočívá na aktivní práci v oblasti analýzy politického pole, na nepřetržitém přijímání odpovídající literatury, účasti na zasedáních a samozřejmě také na přímé výměně s kolegy a kolegy. Podle toho je pak následující přehled o výzkumu politického pole vysoce subjektivní, včetně tím podmíněného nebezpečí některé vývoje snad přeceňovat, jiné naopak zanedbávat.

3. Čtyři kroky vývoje a přijetí analýzy politického pole

Dnešní stav analýzy politického pole je výsledkem dlouhého procesu trvajícího téměř pět desetiletí. Teprve později, koncem sedmdesátých, začátkem osmdesátých let byl zformován v Německu. Na jeho počátku stála v USA otázka, zda politika vůbec hraje nějakou roli, na jeho konci pak etablování analýzy politického pole jako dílčího oboru politologie také v Německu.

3.1 Does politics matter?

„*Does politics matter?*“ – hraje politika vůbec nějakou roli? Tato otázka, která vznikla v padesátých letech, svrbí nejen ty, kteří považují politologii za nejstarší vědu, kteří se domnívají, že si tuto „královskou vědu“ měli zvolit jako své povolání. Za vědomě provokativní formulací však vězí určení zásadního problému, jaký vliv má „politika“ vedle mnoha jiných společenských a ekonomických faktorů na politický vývoj a politické výsledky vůbec. Jinak formulováno: „Co vlastně politika způsobuje? Jakou prioritu má politika?“

Tyto otázky se vztahují na poměr okolí politického systému (–vstupů) nebo sociálně ekonomických proměnných, politických systémových znaků/politických struktur a procesů a politického výstupu. Zástupci „prvenství politiky“ tvrdí, že okolí politického systému, tedy sociálně ekonomické vstupy, mají dopad na politické výstupy, pouze pokud jsou filtrovány politickým systémem. O tom, zda a jak tyto dopady působí, rozhoduje politický systém. Naproti tomu zástupci názoru „prvenství sociálně ekonomických struktur“ tvrdí, že politika může v nejlepším případě uvnitř velmi úzkého prostoru rozhodnout o tom, jaké sociálně ekonomické požadavky jsou nebo nejsou politicky rozhodnuty, avšak většina politických rozhodnutí je determinována sociálně ekonomickými požadavky a potřebami.

Tento spor nezůstal stát na rovině spekulací a akademických vyznání, ale byl doplněn kvantitativní analýzou proměnných vstupu–výstupu. Zdá se, že práce Fabricanta (1952) a Dyea (1966) v padesátých a šedesátých letech o výstupech způsobu vlády v amerických spolkových státech tezi o „prvenství sociálně ekonomických struktur“ potvrzují. Konkrétní politické struktury, procesy a instituce nehrály zdánlivě žádnou roli pro politické úspěchy – nebo to, co za to dosud občané a vědci považovali. Význam politických struktur, procesů a institucí musel být tedy dosud politologií přeceňován. Dye v tomto ohledu předhodil politologům upřímnou provozní slepotu: „Politologie byla tak zaměstnána popisem politických institucí, chování a procesů, že často přehlížela převažující vliv okolí politického systému při určování podoby veřejné politiky (*public policy*).“ (Dye 1972: 231)

3.2 Politics matter!

Tyto provokativní teze první fáze srovnávací analýzy politického pole, jejíž základ tvořily národní, především v rámci USA srovnávací studie, nezůstaly bez protestu. To byl okamžik, kdy se do diskuse vmísili němečtí vědci – zejména Manfred G. Schmidt –, kteří sledovali dosavadní průběh debaty kriticky.

V této druhé fázi v osmdesátých letech bylo těžiště ponecháno na kvantitativních analýzách, současně se však do centra posunuly mezinárodně srovnávací studie. Přitom se ukázalo, že teze o „prvenství sociálně ekonomických struktur“ musela být pozměněna: Již dávno se nedal každý výstup politiky (*policy output*) vysvětlit ze sociálně ekonomických struktur. Hlavním výsledkem prací této fáze bylo, že síla výkladu sociálně ekonomických a politických proměnných byla rozdílná, tj. měnila se v závislosti na politickém poli a zkoumaném období. Zároveň stoupala citlivost pro význam výběru proměnných a rozdílných postupů měření pro jimi podmíněné rozdílné výsledky.

V poslední řadě bylo hlavním výsledkem druhé fáze srovnávacího výzkumu politického pole, že přes velký význam sociálně ekonomických proměnných musely být k výkladu specifických výstupů politiky stále zohledňovány politické proměnné. Z toho vyplynula otázka, jaké politické a sociálně ekonomické proměnné mohou být přibírány k výkladu různých politik a jaké souvislosti se dají najít u srovnávací analýzy přes rozdílné výchozí podmínky.

3.3 Jak a v jakém rozsahu určují stát a politika výkon vlády?

Po debatách o tom, zda hraje politika vůbec nějakou roli, se analýza politického pole dostala koncem osmdesátých let do klidnějších vod. Nyní mohlo být zaostřeno na otázku, jak a v ja-

kém rozsahu určují stát a politika výkon vlády, jak tedy funguje souhra těchto tří politických dimenzí. Přitom však zůstává dimenze *policy*, tedy obsahová stránka politiky, stále ve středu zájmu.

Vymezení druhé fáze se uskutečnilo přes kritiku na dosavadním statickém chápání výstupu *policy*: Tyto byly projednávány jako konstantní, nezávisle na okamžiku ve zkoumaném období a srovnávacích jednotkách. Tím však byly potlačeny různé obsahové perspektivy, jako např. národně různé definice a vývoje sociální politiky, které ve skandinávských zemích dopadly úplně jinak než v USA. Na tyto úvahy navázala také otázka, jak politické instituce zprostředkovávají mezi výstupem a vstupem, tedy mezi výsledky politického jednání a reakcemi na ně, ať již jsou podpůrné nebo (znovu) podporující. Souběžně s tímto vývojem došlo v devadesátých letech navíc k doplnění dosud převládající kvantitativně zaměřené analýzy politického pole konstruktivistickými přístupy.

3.4 Analýza politického pole jako „normální vědní obor“

Konečně, od poloviny devadesátých let, se výzkum politického pole mohl ustavit v rámci politologie jako „normální vědní obor“. Mezitím tedy již nestojí v popředí otázka „zda“, nýbrž „jak“ a „jak mnoho“, pokud jde o vztah analýzy politického pole k obvyklým oborům politologie. To se ukazuje jak na širokém přijetí institucemi a osobami ve vědě, tak také vývojem vlastní slovní zásoby a – jako nejdůležitější ukazatel – rostoucím počtem profesur, které jsou této oblasti věnovány. Jen některé příklady k ilustraci faktu, že analýza politického pole se mohla etablovat: Na Institutu politologie na univerzitě v Münsteru byla katedra správní vědy a vnitřní politiky změněna na katedru německé politiky a analýzy politického pole. A Německý spolek pro politickou vědu (*Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft, DVPW*), který se ještě v roce 1985 v zvláštním svazku svého orgánu, *Politischen Vierteljahresschrift (PVS)*, jevil vůči analýze politického pole, tomuto americkému chápání politologie, velmi skepticky, disponuje mezitím sám pracovními týmy pro „Vnitřní bezpečnost analýzy politického pole“, pro politiku životního prostředí a migrační politiku. Uznání, kterého výzkum politického pole mezitím doznal, může být považováno za důkaz pro profesionální diferenciaci celého oboru a také nakonec vedlo k tomu, že názor, že politologie může přinášet užitek také pro svůj předmět, již není diskutován.

4. *State of the Art* – všeobecný stav

Status politologického „normálního vědního oboru“ v Německu ovšem neznamená, že se výzkum politického pole uklidnil nebo má jen jednotné vystupování. I nadále jsou výzkum nebo analýza politického pole obsahově a teoreticky silně fragmentovány, do určité míry lze rozlišit školy (viz níže). Tato fragmentace se dá zjistit i pohledem na metody. Zde se uplatňuje i skutečnost, že neexistuje žádné fórum, ve kterém mohou být diskutovány standardy a techniky. Jednotčím prvkem přes všechny rozdíly je však silná orientace německé analýzy politického pole na výzkum, ke kterému dochází hlavně na univerzitách. Ale také práce zaměřené na praxi jsou většinou prováděny veřejnými institucemi nebo osobami zaměstnanými ve veřejných službách. Mimouniverzitní státní a soukromá zařízení jsou příliš malá, resp. ne dost výkonná,

aby mohla vyhovovat soukromé poptávce proti zaplacení. To ovšem odráží pouze celkový stav politologie v Německu. Jen v oblasti výzkumu veřejného mínění a voleb se etablovaly jednotlivé instituce, které jsou organizovány soukromoprávně, jako třeba *Institut pro výzkum veřejného mínění Allensbach* nebo *Infratest dimap*.

5. Základní výzkum a aplikovaný výzkum

Analýza politického pole se v Německu děje převážně na univerzitách. Proto – a protože kontakt mezi politologií a politikou není v žádném případě institucionalizován – převládá v Německu základní výzkum nad aplikovaným výzkumem. Výjimečnou roli přitom hraje síť výzkumu „Köln-Konstanz“. Obsahově stojí v centru na aktéra soustředěný institucionalismus (jako německá větev neo-institucionalismu) a počátek sítě. Většina německých univerzit hraje v základním výzkumu pouze podřadnou roli. Výjimku zde představují univerzity Bochum a Münster, na kterých je základní výzkum provozován. Na univerzitě v Münsteru má Klaus Schubert katedru německé politiky a analýzy politického pole, těžiště jeho práce leží v oblasti evropských dobročinných systémů. V Bochumi vyučuje a provádí výzkum Nils Bandelow v oblasti politiky zdraví. Společně uveřejnili učebnici analýzy politického pole (Schubert, Bandelow 2003). Celkově lze konstatovat, že výzkum politického pole dosahuje vnějšího účinku spíše prostřednictvím jednotlivých osob a méně prostřednictvím institucí, přičemž není zjištěno oddělení od základního výzkumu a praxe.

6. Školy výzkumu politického pole v Německu

V rámci fragmentovaného prostředí výzkumu politického pole v Německu se vykristalizovala jednotlivá hlavní témata, pokud ne přímo školy. V následujícím textu jsou krátce představeny:

Jako jednu z těchto škol je třeba uvést Institut Maxe Plancka pro výzkum společnosti v Kolíně n. R. (*Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung in Köln*) – spojen se jmény Renate Mayntz a Fritz W. Scharpf (viz např. Mayntz, Scharpf 1995; Mayntz 2002; Scharpf 1999). Zde hraje důležitou roli teoretický počátek na aktéra soustředěného institucionalismu. Přitom se vychází z toho, že instituce – chápány jako sociálně a kulturně schválené regulační systémy – dávají politickým aktérům k dispozici prostory a hranice pro jednání. Politické jednání je přitom výsledkem vzájemného působení strategicky, avšak pouze omezeně racionálně jednajících aktérů, kteří ovšem svým jednáním mohou opět změnit instituce. Obsahová těžiště práce přitom spočívají na schopnosti řešení problémů moderních společností za měnících se vnějších podmínek, přičemž velký význam mají způsob činnosti, výkonnost a legitimita nadnárodních regulačních systémů a souhra institucí víceúrovňových vládních systémů.

Manfred G. Schmidt, Univerzita Heidelberg, se v oblasti výzkumu politického pole soustředí mimo jiné na sociální politiku (aktuální výzkumné projekty se týkají výdajů na vzdělání v mezinárodním srovnání a sociální politiky v Německu v historickém a mezinárodním srovnání). Metodické těžiště přitom tvoří analýza agregovaných dat (Schmidt 1998, Schmidt 2003).

Franz Urban Pappi (Univerzita Mannheim) a Volker Schneider (Univerzita Konstanz) posunují do centra ve svých výzkumech o činnosti státu spíše síťové analýzy/strukturálně analytické metody a analýzy o konstelacích aktérů (Pappi, König, Knoke 1995; Pappi, Henning 1998; Schneider 2003).

Hellmut Wollmann, emeritní profesor na Humboldtově univerzitě v Berlíně, se zabývá zejména mezinárodně srovnávacím výzkumem způsobu vlády a výzkumem administrativy. Také modernizace administrativy (hlavní téma: místní demokracie/politika/administrativa) a výzkum implementace a evaluace doznávají zvláštního zohlednění (Wollmann 2003).

Možnosti a podmínky státní regulace v evropském víceúrovňovém systému, výkonnost a schopnost řešení problémů institucionálního uspořádání a souhra národní a evropské regulace zaměstnávají Edgara Grandeho (Univerzita Ludvíka Maxmiliána v Mnichově). Obsahové ohnisko přitom spočívá na výzkumné a inovační politice, metodicky se sahá zpět po neoinstitucionalismu (Grande, Jachtenfuchs 2000; Grande, Prätorius 2003).

Vědecké centrum Berlín pro sociální výzkum (*Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, WZB*) má více těžišť výzkumu, které obsahují přinejmenším prvky výzkumu politického pole; tak jsou v těžištích výzkumu např. trh práce, sociální struktura a sociální stát nebo občanská společnost, konflikty a demokracie. Přitom vznikají také otázky na roli politiky, na možnosti jejího řízení.

Konečně je třeba ještě uvést ideově založené analýzy Franka Nullmeiera (Univerzita Brémy, hlavní témata prací jsou mimo jiné sociální politika, především politika starobního zabezpečení, jakož i výzkum způsobu vlády a správní věda; Nullmeier 2000) a Thomase Saretzkiho (profesura pro politiku životního prostředí na Univerzitě Lüneburg; Saretzki 2003), které se vracejí k argumentativnímu směru v analýze politického pole. Tento zdůrazňuje význam jazyka a idejí ve vývoji a formulování *policy*, právě tak jako při jejím zprostředkování a přeměně, např. do politického poradenství. Přitom je kriticky zahrnován význam společenského a politického kontextu, ve kterém argumentují političtí aktéři a političtí analytici analyzují a rekonstruují důvody. Stejně tak jsou tematizovány otázky koncepce a stavu vědy a vztahu vědy a moci.

7. Policy analysis a praktická politika

V posledních obdobích se význam výzkumu politického pole v německé politologii posunul do centra. Existuje však právě mezi výzkumem politického pole – i vědeckým – a praktickou politikou řada vztahů, které alespoň vyhovují požadavku a chápání výzkumu politického pole. V Německu se přitom často ukázalo napojení na „moderní“ sociálně-technologicky orientovanou sociální demokracii. Snad tvoří pozadí toho všeho pozitivní základní stanovisko vůči vědecko-racionálním důvodům a převzetí věcně-technického úhlu pohledu na politiku. To vedlo také ke – zcela kriticky posuzovanému – posunutí vývoje z politických opcí na komise. Jako příklady pro taková poradenská grémia současné červeno-zelené spolkové vlády budiž zde uvedeny „komise Hartz“, která se rozpadla díky reformě trhu práce, a „komise Rürup“, která vypracovala návrhy k nepřetržitému financování systémů sociálního zabezpečení. Také „Spolek pro práci“ disponoval vědeckým přípravným a poradenským grémiem. Navzdory těmto prominentním příkladům zůstává mnoho výměnných procesů

neoficiálních a dochází k nim na rovině politických a/nebo osobních kontaktů: přinejmenším právě tak důležité jako oficiální poradenské zakázky, spolupráce v komisích, u kulatých stolů, atd., jsou individuální vztahy příslušníků univerzit a politiků nebo úředníků z minister-
ských úřadů.

Nezávislé nestátní *think-tanks* dle amerického vzoru, které pracují z pověření politiky, se ve Spolkové republice Německo téměř nevyskytují. Výjimkou potvrzující pravidlo, že kontakty mezi politikou a vědou zůstaly spíše neoficiální, představují ovšem politické nadace. Jsou bez výjimky ustanoveny politicky a spolupracují se stranami a politickými organizacemi, kterým jsou blízké. V centru nadační práce ovšem stojí nadále spíše tradiční, tzn. na své klienty orientované, chápání politikologie. Jen pomalu se také zde prosazuje racionalistické základní chápání analýzy politického pole.

Navzdory tomuto neoficiálnímu charakteru se *policy analysis* dostalo veřejného přijetí, také díky použití kvantitativních přístupů (které mají u veřejnosti i nadále více kreditu než kvalitativní). Jejich poradenskou funkci mohl výzkum politického pole, ať již oficiálně nebo neoficiálně, pozorovat především tehdy, když ve své práci přijal časově omezenou perspektivu – tedy pracoval aktuálně a s orientací na aplikaci. Stejně docházelo ke spolupráci s praktickou politikou především při politických „módních tématech“ jako důchod, práce a daně, tedy politických polích, kterým také veřejnost připisuje velkou váhu. Lze předpokládat, že k rostoucímu přijetí právě aktuálně a kvantitativně pracující části analýzy politického pole přispěl také v médiích a médii velmi předkládaný výzkum voleb tím, že pomohl odstranit obavy ze střetnutí mezi médii a veřejností na jedné straně a politikou na straně druhé.

8. Mezioborové vztahy

Hranice, které mohou být překročeny nebo zcela překonány, neexistují pouze mezi vědeckým výzkumem politického pole a praktickou politikou, nýbrž také mezi různými vědeckými obory. V rámci politikologie existují metodické analogie k oblasti mezinárodních vztahů: obě oblasti se vyznačují zkušenostním, často málo systematickým nebo abstraktním přístupem ke svému předmětu zkoumání. Ten spojuje blízkost k politickému dění, ony se však často – to musí být kriticky poznamenáno – neodpoutají od situace a produkují tak málo zobecněné výsledky.

V sociologii existuje na jedné straně metodická blízkost, např. co se týče použitých kvantitativních přístupů. Na druhé straně jsou zde také obsahové pospolitosti, původně s ohledem na zprostředkování zájmů, dnes spíše s ohledem na teorie organizačního učení. Také v ekonomii se vyskytuje křížení, jednak s ohledem na jednotlivá politická pole jako sociální politika, jednak vzhledem k použitým teoriím – jako ekonomie institucí – a metodám. Kromě toho existují spojení s jinými obory, především na bázi rozdílných politických polí – jako třeba v oblasti politiky životního prostředí a zdraví. V oblasti vnitřní bezpečnosti to vede např. ke vztahům s právní vědou, jako je třeba začlenily do svých studií *WZB* a univerzity v Bielefeldu a Münsteru.

9. Budoucí témata výzkumu

Navzdory etablování a přijetí analýzy politického pole v Německu je ještě mnoho otázek otevřených a mnoho tematických polí zůstává ke zpracování. Mezi nimi je i otázka budoucí role konstruktivistických přístupů ve srovnávacím výzkumu způsobů vlády a s tím spojená potřeba politických analýz mimo oblast severního Atlantiku. Také zpětná vazba na demokraticko-teoretické otázky a všeobecně na normativní úvahy může a musí být dále prohloubena. Zahraniční politika jako politické pole a předmět analýzy politického pole byla dosud jen málo sledována. Také úloha nadnárodního vládnutí, víceúrovňových vládních systémů jako EU, ještě čeká na důkladnější práci. A konečně požadavek výzkumu politického pole, moci v omezené míře stanovovat také prognózy přichozích politických problémů a situací, se stará o stále nové kladení otázek.

10. Média zveřejňování

Závěrem ještě krátký pohled na média, jejichž prostřednictvím se uskutečňuje výměna mezi účastníky *policy analysis*. Na jedné straně mezi tištěnými publikacemi k tématu převládají jednoznačně sborníky. Na druhé straně existuje od roku 2001 on-line magazín *German Policy Studies* (http://www.spaef.com/GPS_PUB/ssm.html). Tento magazín „se zaměřuje na výzkum a studie politického pole (a) s důrazem na německy mluvící země, problémy a studie (a/nebo) (b) které sledují komparativní přístup (a/nebo) které mohou sloužit jako most mezi anglosaskou a kontinentálně evropskou/německou tradicí výzkumu politického pole. Lze argumentovat, že existuje jistý druh společné tradice, zaměření a způsobu řešení problémů v německy mluvících zemích, které se jen velice pozvolna – pokud vůbec – přizpůsobují anglosaským náhledům, konceptům a vývoji.“ (German Policy Studies 2005)

Přitom se přístup k výzkumu politického pole v německy mluvícím prostoru vyznačuje právě politickým požadavkem, který lze na první pohled jen těžko uvádět do souladu se spíše technickým chápáním vztahu analýzy politického pole a politiky.

Vedle těchto dvou forem uveřejňování existují v německy mluvícím prostoru mezi tím úvodem do analýzy politického pole, které mají zejména studujícím usnadnit přístup do této oblasti (Schubert 1991; Schubert, Bandelow 2003). A konečně existuje nepřehledný počet jednotlivých publikací, které představují jednotlivé výsledky výzkumu, studie, prognózy, atd.

Literatura:

- Beyme, Klaus von. 2003. „Vorläufer der Politikfeldanalyse auf dem europäischen Kontinent“ In: *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. Hrsg. Klaus Schubert a Nils Bandelow. München, Wien, 25–36.
- Dye, Thomas R. 1966. *Politics, Economics and the Public: Policy Outcomes in the American States*. Chicago.
- Dye, Thomas R. 1972. *Understanding Public Policy*. Englewood Cliffs.
- Fabricant, Solomon. 1952. *Trends of Government Activity in the United States Since 1900*. Publications of the National Bureau of Economic Research, Bd. 56, New York.
- German Policy Studies. 2005. (URL: http://www.spaef.com/GPS_PUB/ssm.html) (23.05.2005).

- Grande, Edgar; Jachtenfuchs, Markus, Hrsg. 2000. *Wie problemlösungsfähig ist die EU? Regieren im europäischen Mehrebenensystem*. Baden-Baden.
- Grande, Edgar; Prätorius, Rainer, Hrsg. 2003. *Politische Steuerung und neue Staatlichkeit*. Baden-Baden.
- Hartwich, Hans-Hermann, Hrsg. 1985. *Policy-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen.
- Mayntz, Renate; Scharpf, Fritz W., Hrsg. 1995. *Gesellschaftliche Selbstregulierung und politische Steuerung*. Schriften des Max-Planck-Instituts für Gesellschaftsforschung Köln, Bd. 23, Frankfurt a.M.
- Mayntz, Renate, Hrsg. 2002. *Akteure – Mechanismen – Modelle. Zur Theoriefähigkeit makro-sozialer Analysen*. Frankfurt.
- Nullmeier, Frank. 2000. *Politische Theorie des Sozialstaats*. Frankfurt a.M., New York.
- Pappi, Franz U.; König, Thomas; Knoke, David. 1995. *Entscheidungsprozesse in der Arbeits- und Sozialpolitik. Der Zugang der Interessengruppen zum Regierungssystem über Politikfeldnetze. Ein deutsch-amerikanischer Vergleich*. Frankfurt, New York.
- Pappi, Franz U.; Henning, Christian H. C. A. 1998. „Policy networks: More than a metaphor?“ *Journal of Theoretical Politics* 10 (4), 553–575.
- Saretzki, Thomas. 2003. „Aufklärung, Beteiligung und Kritik: Die „argumentative Wende“ in der Policy-Analyse“ In: *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. Hrsg. Klaus Schubert a Nils Bandelow. München, Wien, 391–417.
- Scharpf, Fritz W. 1999. *Regieren in Europa. Effektiv und demokratisch?* Frankfurt a.M., New York.
- Schmidt, Manfred G. 1998. *Sozialpolitik in Deutschland. Historische Entwicklung und internationaler Vergleich*. Opladen.
- Schmidt, Manfred G, Hrsg. 2003. *Wohlfahrtsstaatliche Politik. Institutionen, politischer Prozess und Leistungsprofil*. Opladen.
- Schneider, Volker. 2003. „Akteurskonstellationen und Netzwerke in der Politikentwicklung“ In: *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. Hrsg. Klaus Schubert a Nils Bandelow. München, Wien, 107–146.
- Schubert, Klaus. 1991. *Politikfeldanalyse*. Opladen.
- Schubert, Klaus; Bandelow, Nils, Hrsg. 2003. *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. München, Wien.
- Wollmann, Hellmut. 2003. „Kontrolle in Politik und Verwaltung: Evaluation, Controlling und Wissensnutzung“ In: *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. Hrsg. Klaus Schubert a Nils Bandelow. München, Wien, 335–360.

Internetové odkazy:

- Bandelo, Nils C., Fakultät für Sozialwissenschaft der Universität Bochum: <http://www.nilsbandelow.de/>
- Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft: <http://www.dvpw.de>
- Friedrich-Ebert-Stiftung: <http://www.fes.de/>
- Friedrich-Naumann-Stiftung: <http://www.fnst.de>
- German Policy Studies: http://www.spaef.com/GPS_PUB/ssm.html
- Grande, Edgar, Geschwister-Scholl-Institut für Politische Wissenschaft der Ludwig-Maximilian-Universität München: <http://www.gsi.uni-muenchen.de/lehreinheiten/grande/index.htm>
- Hans-Böckler-Stiftung: <http://www.boeckler.de/>
- Hanns-Seidel-Stiftung: <http://www.hss.de>
- Heinrich-Böll-Stiftung: <http://www.boell.de/>
- Infratest dimap: <http://www.infratest-dimap.de/>
- Institut für Demoskopie Allensbach: <http://www.ifd-allensbach.de/>
- Konrad-Adenauer-Stiftung: <http://www.kas.de>
- Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung Köln: <http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/>
- Mayntz, Renate, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung Köln: <http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/people/rm/>
- Nullmeier, Frank, Univerzita Duisburg-Essen: <http://www.politik.uni-essen.de/weristwer/nullmeier.html>

- Pappi, Franz Urban, Univerzita Mannheim: <http://www.sowi.uni-mannheim.de/lehrstuehle/lspol1/>
- Rosa-Luxemburg-Stiftung: <http://www.rosaluxemburgstiftung.de>
- Saretzki, Thomas, Institut für Umweltstrategien der Universität Lüneburg: <http://www.uni-lueneburg.de/fb4/start/inumstra.php>
- Scharpf, Fritz W., Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung Köln: <http://www.mpi-fg-koeln.mpg.de/people/fs/>
- Schmidt, Manfred G., Institut für Politische Wissenschaft der Universität Heidelberg: <http://www.politik.uni-hd.de/>
- Schneider, Volker, Fachbereich für Politik- und Verwaltungswissenschaft der Universität Konstanz: <http://www.uni-konstanz.de/FuF/Verwiss/Schneider/>
- Schubert, Klaus, Institut für Politikwissenschaft der Universität Münster: <http://egora.uni-muenster.de/pol/admin/index.shtml>
- Universität Bielefeld, Fakultät für Soziologie: <http://www.uni-bielefeld.de/soz/soz.html>
- Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB): <http://www.wz-berlin.de/>
- Wollmann, Hellmut, Institut für Sozialwissenschaften der Humboldt-Universität Berlin: <http://www.2.rz.hu-berlin.de/verwaltung/mithw.htm>